

usljed neusaglašenosti podataka. Zvaničan zaključak Komisije je bio da je uzrok nesreće brzina aviona. Vremenom su se o Bijedićevoj smrti razvile razne spekulacije i teorije zavjere. Jednu od zanimljivijih ponudio je Bahrudin Bijedić, Džemalov rođak i visokopozicionirani kadar u obavještajnim strukturama BiH, u sarajevskom nedjeljniku *Dani*. Po njemu, iza Bijedićeve smrti su stajali velikosrpski krugovi u JNA. Ovu verziju je kasnije razradio sarajevski novinar Mirko Šagolj u *Oslobođenju* povezujući Bijedićevo smrt sa, tada kapetanom po činu, Jovicom Stanišićem.

Politička biografija Džemala Bijedića, značajne ličnosti bosanskohercegovačke i jugoslovenske istorije, utemeljena je na obimnoj izvornoj građi i predstavlja vrijedan doprinos istoriografiji. Ostaje zapitanost, autorova i naša, zbog čega i dalje postoji otpor da se otkriju sve činjenice u vezi sa tragičnom smrću jugoslovenskog premijera 1977. godine.

Nikola Ožegović

Davor Kovačić, KRIMINAL U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ – ZLOČIN, KORUPCIJA, MORAL, POLITIKA, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2017, 301.

Nezavisna Država Hrvatska tokom svog postojanja nikada nije razvila doslednu ideologiju društvenog uređenja. Nastala u okolnostima Drugog svetskog rata i rasparčavanja Jugoslavije, ona je svoj opstanak vezala za svoje tvorce, a zbog dolaska radikalnog ustaškog pokreta odmah je poprimila eliminacionistički identitet koji se obračunavao sa ideološkim, rasnim i političkim neprijateljima. Ipak, i pored toga što joj je suverenitet bio sužen, prisustvom nemačkog i italijanskog administrativnog i vojnog aparata, dogodilo se njeno organizovanje, kako na teorijskoj tako i na praktičnoj osnovi. Takva unutrašnja organizacija NDH, u disproporciji teorijskih osnova i stvarnog uređenja, bila je bliža Trećem rajhu nego Italiji.

Glavni pravci proučavanja istorije Nezavisne Države Hrvatske upereni su ka njenim represivnim metodama i genocidnoj politici, dok je stav javnosti oblikovan kroz proizvod jednostavnih smernica koje za cilj imaju da prikažu jedino brutalan karakter ove kvislinške tvorevine. Zbog toga se u prethodnim decenijama pojavljivala većinom literatura vezana za teme ustaških logora, kaznenih ekspedicija, proganjanja i zlostavljanja svih neistomišljenika i „unutrašnjih nepri-

jatelja“, a zbog političkih razloga historiografija je bila zasićena i naučnim radovima o partizanskom otporu i borbama na teritoriji NDH.

Složenost unutrašnjeg uređenja NDH i okolnosti u kojima je nastala morali su da podrazumevaju i bavljenje nizom drugih tema, koje su počele da se otvaraju tek u prethodnih nekoliko decenija. Pitanja kao što su vojska, privreda, društveno uređenje ili intelektualna elita su otvorena, a hrvatski istoričar Davor Kovačić svoja istraživanja o unutrašnjem uređenju NDH već je krunisao knjigama *Redarstveno-obaveštajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine* (Zagreb, 2009) i *Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945. Redarstveno tijelo i vojna postrojba* (Zagreb, 2014).

U najnovijoj monografiji *Kriminal u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – zločin, korupcija, moral, politika* Davor Kovačić, naučni savetnik u Hrvatskom institutu za povijest, postavio je sebi cilj da istraži „klasični“ kriminal u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, odnosno kako sam kaže: „da prikaže različite kriminalne pojave te djelovanje represivnog sustava na njihovu onemogućavanju i kažnjavanju u totalitarnoj državi u ratnim uvjetima“ (7), koji do sada nisu bili predmet sveobuhvatnog istraživanja. Delo sadži: predgovor, uvod, pet poglavlja, zaključak, sedam priloga u vidu objavljenih dokumenata, spisak izvora i literature, spisak skraćena, rezime na engleskom jeziku, imenski registar, dok se kraća biografija autora nalazi na poledini knjige.

U kratkom predgovoru i uvodu autor se osvrće na metodologiju, korišćene izvore i literaturu, te na objašnjavanje pojmova sigurnosti i ugroženosti, kriminala, izgređa, razbojništva i korupcije u opštem, a naknadno u balkanskom kontekstu, citirajući razmišljanje Karla Briorskog da je za razliku od klasičnog kriminalca (silovatelja, ubice itd.) koji izaziva opštu osudu javnosti, u mnogim kulturama neko ko uzima mito sinonim za sposobnog i snalažljivog čoveka. U balkanskim okvirima dolaskom Osmanlija počeo je da se razvija „grabežljivi mentalitet i oblik agresivnog nemoral“ (12), da bi se nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca korupcijski metod održao naročito kroz privredni razvitak, iskorišćavanjem političkih veza i uticaja. Pitanje koje autor otvara u uvodu, da li se atentat na Stjepana Radića dogodio, između ostalog, i zbog njegove antikorupcijske delatnosti, nedovoljno je obrađeno i podložno je daljim istraživanjima.

U prvom poglavlju *Zloporaba položaja, korupcija, nepotizam u Nezavisnoj Državi Hrvat-*

skoj autor analizira kako su prilikom uspostavljanja NDH ustaše-povratnici odmah zauzeli visoke položaje, pa je ubrzo došlo do stvaranja novog, povlašćenog sloja. Čitajući izjave ustaškog pukovnika Tomislava Sertića, urednika nedeljnika *Spremnost* Tijasa Motigijijaa, ustaškog „stožernika“ u Dubrovniku Ive Rojanice i drugih dolazi se do zaključka da je zbog „primitivne prepotencije, nesposobnosti i neodgovornosti“ nove „elite“, narod počeo da gubi veru u nedavno uspostavljen sistem. U istom poglavlju, predstavljena je zloupotreba položaja u vrhovima ustaške vlasti: u Vladi i u Saboru. Dati su razni primeri, između ostalih i afera u koju su bile uključene Zajednica za promet stokom i Zemaljska uprava narodnih dobara. Opisana su razna krijumčarenja robe i zlata, pljačke logoraša u koje su bili uključeni i određeni ministri, finansijske malverzacije Ante Pavelića itd. Čak je i Eugen Kvaternik u emigraciji podvlačio skupinu ministara tzv. „kovertaša“ u koje je ubrajao Andriju Artukovića, Jozu Dumandžića i Janka Tortića „kao nosioce prodora balkanštine u vrhove hrvatske politike“ (25). Malverzacije, zloupotrebe i nepotizam bili su prošireni na čitavu državnu upravu. Zapošljavanje preko veza i poznanstava u raznim ministarstvima bilo je široko rasprostranjeno, a u NDH se smatralo da ministri i drugi važni činovnici koji bi iz bilo kojeg razloga „izgubili“ ili napustili svoj položaj moraju biti obezbeđeni kroz isto ili slično zvanje. Zloupotrebama i korupciji koje su vladale prilikom privatizacije jevrejske i srpske imovine posvećen je poseban deo u prvom poglavlju. Autor ističe da je sva imovina Jevreja i Srba koji su napustili NDH bila zaplenjena u korist države, a potom se upušta u pojašnjenje složenosti ove problematike. Dešavanja koja su bila vezana za „podržavljenje“ i kupoprodaju imovine Jevreja i Srba mogu se uporediti samo sa državnim pljačkom. Ante Pavelić se nakon povratka u zemlju uselio u vilu na Tuškancu čiji je vlasnik bio Jevrejin. Kasnije su lični Pavelićevi prijatelji takođe dobili vile čiji su vlasnici bili Jevreji. Takav je bio slučaj sa Agatom fon Hausberger, Vančom Mihajlovićem i ostalima. S druge strane, postojali su i suprotni slučajevi, koje ilustruje primer Vlada Singera, šefa obavestajne službe.

U drugom poglavlju *Glavne značajke gospodarsko-socijalnoga stanja – zloporabe, špekulacije cijenama, krijumčarenje*, Kovačić piše o problemima prehrane i špekulacijama sa cenama namirnica, o krijumčarenju žitarica i hleba, mleka i mlečnih proizvoda, mesa, stoke i

kože, monopolskih proizvoda i delovanju Rizničke straže u njegovom sprečavanju, kao i o redarstvenim merama za suzbijanje krijumčarenja. Autor iznosi velebne karakteristike privrede Nezavisne Države Hrvatske koja je u potpunosti „slijedila organizaciju gospodarstva Trećega Reicha“, dok se u javnosti „održavala slika o neovisnom hrvatskom gospodarstvu“ (75). Organizacija privrede bila je pod jakim kontrolom države, a nadzor nad njom vršilo je Ministarstvo za obrt, veleobr i trgovinu. Svoje finansijske NDH je vezala prvenstveno za Treći rajh, pa i ne čudi što su velike turbulencije kojima je bila zahvaćena privreda Nemačke direktno uticale i na njenog satelita. U daljem tekstu, Kovačić istražuje kako je NDH novim zakonima o uređenju radnih odnosa, projektima radnih naselja, osnivanjem Ministarstva udružbe itd. pokušala da popravi socijalni položaj radnika. Uprkos tome, „položaj radnika i seljaka bio je opterećen mnogim problemima. Krupni špekulanti, ministri i visoki ustaški dužnosnici bogatili su se i povećavali svoju imovinu, a radnik je sa svojom nadnicom praktički gladovao“ (85). Ovome „treba dodati i veliku nezaposlenost u NDH“. (86). Slabi privredni temelji i konstantni problemi sa finansijskim i prehranom, težak položaj seljačkog i gradskog sloja, razvijali su šverc, krijumčarenje i crnu berzu, što autor potvrđuje objašnjenjem složenih struktura pojmova i iznošenjem niza potkrepljenih činjenica. Za sprečavanje krijumčarenja bila je zadužena Riznička straža koja je nadzirala i osiguravala državne prihode, fabrike i skladišta. Njene dužnosti bile su višestruke, a vezano za temu izdvajaju se još „pravilno prikupljanje neizravnih poreza i suzbijanje, sprečavanje i otkrivanje carinskih, monopolskih, potražarinskih i pristojbenih, poreznih, deviznovalutnih i drugih prekršaja“ (129). Predmet daljeg istraživanja predstavljaju akcije koje je preduzimala Riznička straža u vidu finansijskog nadzora, propisanih mera i nagrada za otkrivanje monopolskih prekršaja. Različite mere donošene su tokom čitavog postojanja NDH u cilju suzbijanja špekulacija i krijumčarenja. Januara 1942. osnovano je Gospodarsko redarstvo, ali ni ono nije uspeo da reši ove velike probleme. Iako je kažnjeno „1.306 osoba s ukupno 9.386.105 kuna“ (144), poteškoće su samo narastale, što svedoči i podatak da se krijumčarenje javljalo i među pripadnicima redarstva.

Krijumčarenje koje je zahvatilo nemačke, italijanske i oružane snage NDH autor istražuje u kratkom trećem poglavlju *Krijumčarenje u oru-*

žanim snagama NDH, njemačkim i talijanskim oružanim postrojbama. Pripadnici Domobranstva i Ustaške vojnici često su švercovali rezani duvan, nemački vojnici su se bavili preprodajom konzervi i druge robe, dok su italijanski trgovci preko vojske izvozili drvo. Često su ove jedinice radile u dosluhu preko čitave mreže mladih ljudi u narodu, na koje su mogli da se oslone. Pored krijumčarenja pribegavalo se i ostalim oblicima kriminala (iznude, pljačke itd.).

Sve oblike tzv. klasičnog kriminala Davor Kovačić istražuje u četvrtom poglavlju *Klasični kriminal u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – ubojstva, krađe, prijevare*. Opšte siromaštvo i nezavidna privredna situacija prouzrokovali su razna krivična dela kao što su ubistva, krađe, prevare itd. „Zakonskom odredbom o osnutku Središnjega državnoga ureda za suzbijanje kriminaliteta, počinje organiziranje službe za suzbijanje kriminaliteta na području NDH“ (169). Osnovana su razna izvršna tela, Kriminalno-tehnički institut, počeo je da izlazi *Redarstveni vjestnik*, a takođe je „humaniziran istražni postupak“ i težište istraživanja kaznenih dela postavljeno na naučnu podlogu. Iz izveštaja Središnjeg državnog ureda iz druge polovine 1941. i prve polovine 1942. (jedini sačuvani tokom rata po istraživanju autora), na osnovu datih podataka, Kovačić zaključuje da se broj kriminalnih dela za tadašnje ratne uslove smatrao „zadovoljavajućim“. Ipak, i pored ovakvih statističkih procena, događala su se teška krivična dela, pa i najokrutnija ubistva. Kroz brojne primere i slikovite opise, autor je analizirao ovu problematiku u posebnom delu „Ubojstva, krađe, prijevare, prosjačenje i malodobna delikvencija“. U nastavku poglavlja proučavaju se osnivanje i rad Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja, kao i niz zakonskih odredbi koje su donošene pri ministarstvu, te rad i funkcionisanje kaznionica u NDH (Lepoglava, Hrvatska Mitrovica, Zenica) i odgojnih zavoda (popravlilišta za decu i maloletnike (Gospić, „Pahinsko“, Glina), dok je poseban prostor dat merama za sprečavanje nemoralnog ponašanja u društvu (psovanje, prostitucija, pijanstvo, vredanje poglavnika).

U poslednjem, petom poglavlju *Redarstvene mere za uvođenje reda u Zagrebu – glavnom gradu Nezavisne Države Hrvatske* autor istražuje redarstvene mere za uvođenje: reda u saobraćaju, redarstvenog sata i zamračivanja grada. Iako je Ante Pavelić još tokom emigracije odlučio da sedište ustaške države bude u Banja Luci, a konkretne mere su preduzete tokom 1941, prestonica

je ostala u Zagrebu. Uporodo sa porastom stanovnika rastao je i promet u Zagrebu, a osiguranje i nadzor nad prometom vršio je Prometni redarstveni odsjek. Donete su mere za poštovanje pravila u saobraćaju, mada su se i dalje dešavali brojni slučajevi kršenja odredbi. Zbog ratnih uslova u glavnom gradu je uveden „redarstveni sat“, pa su građani bili dužni da zamračuju stanove i motorna vozila. Već 16. maja 1941. Redarstveno ravnateljstvo donelo je odluku o uvođenju redarstvenog sata, ali uprkos tome Zagrepčani su i „dalje bili nedisciplinirani i gotovo nije bilo dana da pojedinci nisu prekršili odredbe o redarstvenom satu koje su bile na snazi“ (232). U vezi sa ovom odredbom Redarstveno ravnateljstvo proglašavalo je mere za totalno zamračivanje grada koje su počele da se sprovode od 17. aprila 1941. godine. Kao i u prethodnim delovima i ovdje autor navodi mnoštvo primera nepoštovanja odredbi i nediscipline pojedinaca.

Proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske ostvaren je ključni cilj većeg dela hrvatskih pokreta i ustanova – nezavisnost hrvatske države. „Uspostavom NDH“, kako zapaža autor, „očekivalo se i nadalo da će se osnivanjem ustaške države na ruševinama državne tvorevine koja se zvala Kraljevina Jugoslavija uspostaviti jedan autoritet, a sa njime i moralnost, svijest o dužnostima i služenju za opšte dobro“ (245). Naprotiv, oblici i učestalost kriminalnih delatnosti ostali su na istom nivou, a neka su, zbog spoljnih i mahom unutrašnjih prilika, poprimila veće i složenije forme. Davor Kovačić analizira čitav niz problema koji su doveli do raznih oblika kriminala, dajući mnoštvo primera kršenja zakona koje su vršili kako oni u vrhu vlasti tako i obični građani. S druge strane, razmatra kako se država, često neuspješno, hvatala u koštac sa raznim pojavama kriminalnih radnji. Konsultovanjem prvenstveno arhivske građe pohranjene u pet ustanova (četiri u Hrvatskoj, jedna u Srbiji), periodike, mnogobrojne literature i objavljenih izvora, Kovačić svojoj knjizi *Kriminal u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – zločin, korupcija, moral, politika* daje čvrste temelje i ujedno iznosi određene podatke dosad nepoznate široj čitalačkoj publici, predstavljajući jednu ozbiljnu monografiju svima koji žele da se bave istorijom Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije i istorijom Nezavisne Države Hrvatske.

Boris Tomanić